

Я – ОСОБИСТІТЬ ЧИ ІНДИВІД?

Протодиякон
Петро ЛОПАТИНСЬКИЙ

«Людина – це тварина, що отримала повеління стати богом»

(свт. Василій Великий, слова відомі нам з «Слова 43» св. Григорія Богослова.) [1]

Коли Платона запитали: «Що таке людина?», він відповів: «Це – тварина, що ходить на двох ногах». Обміркувавши зауваження, що й птахи ходять на двох ногах, мислитель додав: «Але без пір'я». Тоді жартівники підкинули вченому обскубаного півня, на шії якого висіла дощечка з написом: «Людина, за Платоном». Цей історико-філософський жарт свідчить про складність, багатовимірність і багатоаспектність людини. Але формулювання запитання: «Що таке людина?» серйозно спрощує глибину визначення її, оскільки кожен з нас переживає себе не як «щось», а як «хтось». «Я» – не щось, а хтось. Ось тут і з'являється всебічна проблема як філософії, так і богослів'я: «Хто така людина?». Де межа між я і не я? Між моїм і мною? Хто я? Людство давно намагається роз'яснити саме собі «хто» або «що» воно таке.

Це зумовлює актуальність дослідження основних підходів у філософії і психології, з яких і випливають усі інші форми характе-

Статтю присвячено розгляду богословського обґрунтування «хто» або «що» є «Я» людини як істоти, що усвідомлює свою інакшість і окремішність. Також здійснене намагання показати, що православне богослів'я дає засоби для розрізнення термінів «особистість» та «індивід», де особистісний спосіб існування – це відкритість і спілкування, а індивідуальний – закритість і егоїзм.

Ключові слова: особистість, індивід, людина, природа, спілкування, любов, буття.

Archdeacon Petro LOPATYNSKY
I AM A PERSONALITY OR AN
INDIVIDUAL?

The article is devoted to the consideration of the theological substantiation of "who" or "what" is "I" of a man as a being, aware of his originality and distinctness. An attempt is also made to show that Orthodox theology provides means for distinguishing the terms "personality" and "individual" where the personal way of existence is openness and communication and individual – is uncommunicativeness is selfishness.

Key words: personality, individual, person, nature, communication, love, being.

ристики людини та їх взаємозв'язок з богослів'ям, а саме людина – це індивід чи особистість.

Питання розуміння буття людини в категоріях особистості чи індивіда розглядав в своїх працях Володимир Лоський, зокрема в статті «Богословське розуміння людської особистості» [5], в якій він багато приділяє уваги розрізненню термінів «індивід» та «особистість». Також ґрунтовно це питання висвітлено в книзі грецького богослова і філософа Христоса Яннараса «Свобода Етосу» [9], де він стверджує наскільки небезпечною для духовного життя може бути підміна понять, що стосуються буття людини. Ще одна ґрунтовна праця митр. Іоана Зізіуласа «Буття як спілкування» [4] показує, наскільки важливо для християнина зрозуміти, що для того, щоб отримати свою особливість треба бути готовим розділити своє буття з іншим. Вищезгадані дослідження відіграли важливу роль у розвитку думки нашої статті.

Мета дослідження – надати основні богословські обґрунтування «хто» або «що» є «Я» людини як істоти, що усвідомлює свою інакшість і окремішність. А також показати, що православне богослів'я дає засоби для розрізнення термінів «особистість» та «індивід», де особистісний спосіб існування – це відкритість і спілкування, а індивідуальний – це закритість і егоїзм.

Поняттям «індивід» (лат. *individuum* – неподільний) позначається, як правило, конкретна людина, своєрідний соціальний атом. Деякі автори пов'язують з цим поняттям природне (біологічне) в людині, ігноруючи органічну єдність природного й соціального. «Індивід означав окремішність існування людського, поєднуючи в собі природне, біологічне, психологічне і соціальне, тобто відтворює в одній особі всі людські якості. У цій єдності індивід розвиває свою особливість (індивідуальність) і в той же час містить у собі певні риси, притаманні всьому класові, нації, народу. З точки зору психології, різниця людей як індивідів – це, по-перше, різниця між самими соціальними групами, до яких вони належать, а по-друге, різниця в тому, наскільки повно типові ознаки однієї і тієї ж групи виявлені в різних її представниках. За допомогою поняття «індивід» підкреслюється вихідна залежність кожної конкретної людини від соціальної групи, до якої вона належить» [8]. З цих тверджень виходить, що кожен із нас за своєю сутністю – продукт соціальних відносин.

Тож коли я буду аналізувати, хто я, то маю враховувати епоху, в яку народився, рівень культури, якого досягнув мій народ, спосіб життєдіяльності, що відрізняє соціальну групу, до якої я

належу. Усе це накладає відбиток на індивідуальну поведінку, визначаючи первинні неусвідомлені установки та впливаючи на усвідомлення мотивів вчинків.

За цим принципом виходить, що ми змушені не просто враховувати умови та можливості суспільства, в якому перебуваємо, а й розуміти, що зобов'язані останньому тим, хто і які ми є. Якщо людина задумається над усім цим відносно себе, а не до загальних визначень і понять, то прийде до висновку про абсолютну детермінованість свого існування. Якщо «я» – наслідок маси обставин народження, місця, часу та виховання, в яке потрапив, то чи є взагалі «я». Де те, що я так чітко відчуваю в собі як космічну реальність своєї інакшості, незважаючи ні на що? Чому мені так хочеться бути вищим за всі умови, що формували мене? А може, навпаки, злитись з цим і змиритись з тим що «я» є?

У такому разі на допомогу приходять інша спроба психології і філософії – охарактеризувати людину як особистість. З цього погляду, «особистість – конкретний вираз сутності людини, цілісне втілення і реалізація в ній системи соціально значущих рис та якостей суспільства. Невід'ємними рисами особистості є самосвідомість, ціннісні орієнтації, соціальні відносини, відповідальність за свої вчинки, певна автономність щодо суспільства тощо. Особистість тут виступає як індивід, що усвідомлює і реалізує свою індивідуальність соціально. Індивід тим більше заслуговує право називатись особистістю, чим ясніше усвідомлює мотиви своєї поведінки і чим суворіше її контролює, підкоряючи єдиній життєвій стратегії» [7].

Праці психологів і філософів, по суті, стверджують, що особистість – це ініціатор послідовного перебігу життєвих подій, і її гідність визначається, перш за все, тим, що вона взяла під свою відповідальність. «Особистісне буття – це неперервне зусилля. Його немає там, де індивід відмовляється іти на ризик вибору, намагається ухилитися від об'єктивної оцінки своїх вчинків і від нещадного аналізу внутрішніх мотивів» [3, с. 121].

Така позиція дає можливість нам більш оптимістично подивитись на себе. Отже, логічно мислячи, «я» хоч і продукт обставин в усіх їх формах, та все ж можу силуватись їх перевершити. За цією логікою, і з'являються генії, що долають це порочне коло, яке полягає в тому, що якими є особистості, таким є і суспільство, а яким є суспільство, таким і особистості, що живуть у ньому.

Тобто, врешті-решт, моє життя зводиться до того, як я буду користуватись тим наслідком обставин, що зробив мене тим,

хто я є, і найголовніше – розвивати це в тому руслі, яке я обираю. На перший погляд, досить привабливо.

Та тут нова з'являється проблема, бо виникає питання, чи дійсно «я» обираю, чи попередні впливи в мені, що створили мене як того, хто обирає? От, власне, і все, до чого доходить людина у визначенні себе. Усе ж «я» лишаюсь не до кінця «я», бо усвідомлюю себе в міру усвідомлення даного мені соціалізацією і завжди залишається можливість того, що моє «я» зовсім і не «я», а наслідок впливу іншого чогось на кшталт часу, місця, суспільства і т. п. Врешті-решт, місця для справжньої свободи в біологічному існуванні просто не знаходиться і настає смерть.

Яку ж альтернативу пропонує нам християнство?

Православна церква для того, щоб збагнути, хто така людина, насамперед, звертається до вчення про триєдиного Бога. За словами В. Лоського: «Тільки одкровення Трійці, єдине обґрунтування християнської антропології, принесло з собою абсолютне ствердження особистості» [6, с. 275]. А саме, що Отець, Син і Дух Святий є єдиним Богом в трьох іпостасях (особах). Грецька думка стосовно осіб Пресвятої Трійці вживає термін «Іпостас».

У сучасному православному богослів'ї поняття «індивід» використовується рідко, частіше – у полемічному протиставленні понять «особистість» та «індивід». Найбільш ґрунтовна спроба такого протиставлення представлена у статті В. Лоського «Богословське розуміння людської особистості» [5]. На думку Лоського, всяка антропологія особистості повинна будуватися на основі христології, тобто співвідноситися з церковним вченням про Особу Ісуса Христа і перевірятися цим вченням. Він стверджував, що поняття «індивід» немає місця ні в тріадології, ні в христології.

Людина створена за образом Божим і теж має одну природу і безліч тварних іпостасей (особистостей). Богослів'я надає своє більш глибоке значення поняттю «особистість». З точки зору православ'я, «я» як «я» існую не з того моменту, коли зміг поставити перед собою таке питання, а тоді коли зачався в утробі матері своєї. Не природа є «я», а «я» приводить до існування природу. Тобто особистість – це не зведеність людини до її природи, а індивід (по аналогії) – зведеність людини до її природи. Термін «індивід» розумів В. Лоський, як щось обмежене, таке, що дробить природу і протиставляв поняттю «іпостась», яке виражає одночасно і загальне і часткове. Людська іпостась, на думку Лоського, «не зводиться до рівня індивідуальних природ, або субстанцій» [5, с. 294]. Він вважав, що особистість можна визначити лише апофатично, як «незвідність людини до [її] при-

роди» [5, с. 299]. Ототожнення особистості та індивідуальності здатне лише «дробити природу» і «зводити особистість до рівня замкнутого буття приватних субстанцій» [5, с. 302].

Спробуємо пояснити. Коли ми народжуємось в цей світ, як ми вже вище зазначали, то зустрічаємось з постійними впливами, що, як вчить психологія і частково філософія, формують нас як індивідуальність. Тобто кожен з нас переживає біологічне існування, що веде за собою безліч наслідків. Наприклад, хтось народжується зі спадковими хворобами чи схильністю до них, а хтось, навпаки, з сильним імунітетом. Хтось уже з дитинства дратівливий, а хтось, навпаки, спокійний. Комусь треба масу зусиль, щоб щось запам'ятати, а хтось робить це в одну мить. Ми протягом свого життя стоїмо перед фактом даності природи як наших попередників, так і середовища, в якому перебуваємо. Усе це називається індивідуальністю людини, що, по суті, не робить її чимось оригінальним, а просто частиною, скажімо, замісу тіста природи з детермінованими властивостями. І ось, коли я встаю перед фактом всього набору властивостей мого тіла, волі, розуму і почуттів (варто зазначити, що ми маємо справу з людиною після гріхопадіння і серед наших даностей є маса страстей, з нахилом до яких ми народжуємось), то маю вибір, чи змиритись з тим що є і просто слухняно підкоритись природі, чи формувати її в тому руслі, який вибираю. Той, хто обирає шлях не підкорятись природі, вже частково близький до особистості, але часто може, навпаки, цим ще більше утвердитись в індивідуальності власного егоїстичного розвитку (коли буде зосереджений на собі, тоді напевне зосереджений на природі!), що так чи інакше призводить людину до біологічного існування й смерті. Православний богослов Христос Яннарас пише: «Християнська аскеза є, передусім, церковною, а не індивідуальною справою. Вона є перетворенням природного індивідуального способу існування на особистісне спілкування в єдності та взаємозв'язку, на динамічне входження у соборне життя тіла Церкви» [9, с. 93].

Церква пропонує нам єдиний можливий шлях вирватись з пастки біологічного до істинної свободи, що існує тільки у Христі. По-перше, Ісус Христос показав нам, що людська особистість – це не розум, воля, почуття, а що вони належать людині, яка їх визначає. Це можна зрозуміти на прикладі Бога Слова як іпостасі Трійці, як «Я», що прийняв людську природу з розумом, волею і почуттями. Тож є «я» і є мій розум, моя воля і мої почуття. А отже, незважаючи на всі негативні

чи позитивні якості в людській природі, від мене залежить як я їх реалізую. Тому аргумент лінєвих: «Що зроблю – я таким народився», не задовольняє нас. По-друге, нам дана можливість стати справжньою особистістю, що не вичерпується біологічним існуванням (під біологічним існуванням розуміємо смертність, тлінність і вразливість нашої природи), що полягає в другому народженні (тобто хрещенні), яке реалізується в бутті, у спілкуванні і любові.

На думку митр. Іоанна Зізіуласа, буття особистості відрізняється від буття індивіда, оскільки особистість не можна уявити саму по собі, але лише всередині її відносин [4, с. 105]. Будь-яка індивідуальність в сенсі розділеності, за митр. Іоанном, скасовується фактом життя і воскресіння Христа, Якого «неможливо уявити як індивіда» [4, с. 136]. Тому людська індивідуальність також повинна бути подолана в Церкві, в особистісному спілкуванні з іншими особистостями: «Нема істинного буття без спілкування (communion)» [4, с. 18].

Тобто як би сильно і глибоко окрема людина не розвивалась, вона буде індивідуальністю до тих пір, поки не стане членом Церкви і за допомогою цього явить своє життя як особистість, що не визначається своєю природою, а ділиться і отримує від єдиного нетварного Бога основу для свобідного буття. Буття в спілкуванні не є якоюсь додатковою характеристикою особистості, без якої вона перетворюється на егоїстичний індивід секулярної культури. Буття як спілкування і любов надзвичайно пов'язане з незвідністю особистого буття до природного. Наприклад, у Пресвятій Трійці любов є загальною властивістю і відноситься до категорії сутності чи природи. Але люблять один одного не «природи» і не «сутності», а конкретні живі Особи Божества – Отець, Син і Святий Дух! Щодо людських особистостей можна сказати, що в силу подібності людини до свого Творця чим більше людина уподібнюється Богу, чим більше прагне до Нього, тим більше вона є особистістю в розумінні нетотожності до своєї власної природи. І, навпаки, чим далі людина відходить від Бога, чим більше вкорінюється у своїй автономності і егоїзмі, тим більше наближається до інших тварних іпостасей, які не мають у собі образу Божого, тим більше є підстав називати її індивідом, а не особистістю. Як пише прп. Авва Дорофей: «Уявіть собі коло, середину його – центр, і з нього вихідні радіуси-промені. Ці радіуси, чим далі йдуть від центру, тим більше розходяться і віддаляються один від одного; навпаки, чим ближче підходять до центру, тим більше зближу-

ються між собою. Мисліть тепер, що коло є світ; сама середина кола – Бог, а прямі лінії (радіуси), що йдуть від центру до кола або від окружності до центру, шлях життя людей. І тут те саме: наскільки ближче святі входять до центру кола, бажаючи наблизитися до Бога, настільки, у процесі входження, вони стають ближче до Бога і один до одного... Так зрозумійте і віддалення. Коли віддаляються від Бога... в тій же мірі віддаляються один від одного, і скільки віддаляються один від одного, стільки віддаляються і від Бога. Така і властивість любові: наскільки ми знаходимося поза і не любимо Бога, настільки кожен відлучений і від ближнього. Якщо ж возлюбимо Бога, то наскільки наближаємося до Бога любов'ю до Нього, настільки єднаємося любов'ю і з ближніми, і скільки єднаємося з ближніми, стільки єднаємося і з Богом. Тобто: 1) чим більше людина вправляється у милосерді і любить людей, тим більше наближається до Бога; 2) чим більше людина серцем відчуває Особистого Бога, тим більше вона любить людей» [2].

Отже, можемо бачити кардинально інший підхід до того, хто така людина у богослів'ї і в інших науках. Наука має справу з людиною як твариною, незважаючи на те, що ця тварина дуже широко і різноманітно реалізує себе та все ж за сферу біології, що й не дивно, біологічному розуму неможливо вийти. А Церква, маючи розум Христів, розглядає людину як ту, що має стати богом через преображення біологічного існування у іпостасне (особистісне).

Джерела

1. Григорій Богослов, свт., архієпископ Константинопольський. Творіння : в 2 т., 4 кн. / [пер. Патріарха Філарета (Денисенка)]. – К. : Видавничий відділ УПЦ Київський Патріархат, 2011. – Т. 2, кн. 2. – 440 с.
2. Дорофей авва, прп. Дом души [электронный ресурс] // Азбука веры – Режим доступа : <https://azbyka.ru/otechnik/Dorofej/dom-dushi/>

Література

3. Бердяев Н. О назначении человека / Н. Бердяев. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 478 с.
4. Йоан (Зізіулас), митр. Буття як спілкування. Дослідження особистості і Церкви / пер. з англ. – К. : Дух і літера, 2005. – 276 с.
5. Лосский В. Н. Богословское понятие человеческой личности / Пер. с франц.: В. А. Решикова // Он же. Богословие и боговидение. М., 2000. С. 289-302
6. Лосский В. Н. Очерк мистического богословия Восточной Церкви. Догматическое богословие / Пер. с фр. мон. Магдалины (В. А. Решиковой). – 2-е изд., испр. и перераб. – СТСЛ, 2012. – 586 с.
7. Подальська Е.А. Філософія (Підручник). [електронний ресурс] // Навчальні матеріали онлайн – Режим доступу: http://pidruchniki.com/12831119/filosofiya/osobistist_perspektivi_vimirah_filosofskogo_analizu

8. Українська психологічна термінологія: словник-довідник. – К.: «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. – 302 с.
9. Яннарас Х. Ч. Свобода етосу / Пер. з англ. – К. : Дух і літера, 2003. – 268с.

Dzherela

1. Hryhorii Bohoslov, svt., arkhiepiyskop Konstantynopolskyi. Tvorinnia : v 2 t., 4 kn. / [per. Patriarkha Filareta (Denysenka)]. – К. : Vydavnychiy viddil UPTs Kyivskiy Patriarkhat, 2011. – Т. 2, kn. 2. – 440 s.
2. Dorofei avva, prp. Dom dushy [elektronnyi resurs] // Azbuka very – Rezhym dostupa : <https://azbyka.ru/otechnik/Dorofej/dom-dushi/>

Literatura

3. Berdiaev N. O naznachenyy cheloveka / N. Berdiaev. – М.: AST: AST MOSKVA: KhRANYTEL, 2006. – 478 s.
4. Yoan (Ziziulas), mytr. Buttia yak spilkuвання. Doslidzhennia osobystosti i Tserkvy / per. z anhl. – К. : Dukh i litera, 2005. – 276 s.
5. Losskyi V. N. Bohoslovskoe poniatye chelovecheskoi lychnosti / Per. s frants.: V. A. Reshchikova // On zhe. Bohoslovye y bohovydenye. М., 2000. S. 289-302
6. Losskyi V. N. Oчерк mystycheskoho bohoslovyia Vostochnoi. Tserkvy. Dohmatycheskoe bohoslovye / Per. s fr. mon. Mahdalyny (V. A. Reshchikovoi). – 2-e yzd., yspr. y pererab.— STSL, 2012.– 586 s.
7. Podalska E.A. Filosofiia (Pidruchnyk). [elektronnyi resurs] // Navchalni materialy onlain – Rezhym dostupu: http://pidruchniki.com/12831119/filosofiya/osobistist_perspektivi_vimirah_filosofskogo_analizu
8. Ukrainka psykhologichna terminolohiia: slovnyk-dovidnyk. – К.: «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. – 302 с.
9. Yannaras Kh. Ch. Svoboda etosu / Per. z anhl. – К. : Dukh i litera, 2003. – 268с.